

УДК 343.977.008.46631.417(075.5) **О. О. Хлесткова**, головний експерт Харківського НДЕКЦ МВС України, кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ОЦІНКИ В СУДОВО-ГРУНТОЗНАВЧІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Розглянуто особливості криміналістичної оцінки в ідентифікаційних дослідженнях судово-грунтознавчої експертизи, які полягають в специфічних властивостях об'єктів ґрунтового-мінерального походження: відсутності даних про будову генетичного профілю ґрунту в нашаруваннях на об'єкті-носії, багатоконпонентності ґрунтів, можливості деяких показників ґрунту бути як родовими, так і груповими ознаками залежно від характеру ділянки місцевості, де вчинено злочин.

Ключові слова: судово-грунтознавча експертиза, родова та групова належності, ідентифікація ділянки місцевості (місця події).

За допомогою судово-грунтознавчої експертизи вирішуються ідентифікаційні, діагностичні та ситуалогічні завдання. Ідентифікація ділянки місця події є одним із головних завдань судової ґрунтознавчої експертизи. Серед фактів, що можуть бути встановлені шляхом вирішення завдань цього виду експертизи, є такі важливі елементи доказування, як ототожнення ділянки місцевості, на якій відбувалася кримінальна подія, і факт контактної взаємодії будь-яких предметів, забруднених ґрунтом. Судова ґрунтознавча експертиза належить до роду експертиз матеріалів, речовин та виробів (МРВ), у яких проводяться дослідження речових доказів ґрунтового й геолого-мінералогічного походження.

Судово-грунтознавча експертиза є багатоступінчастим комплексним дослідженням, і оцінювання проводиться після кожного етапу дослідження з урахуванням знань як у галузі ґрунтознавства й суміжних наук (природничонаукова оцінка), так і в галузі криміналістики (криміналістична оцінка). Природничонаукова оцінка проводиться з точки зору класифікації, таксономії та інших структурних одиниць ґрунтознавства, геології, біології та інших наук. Криміналістична оцінка передбачає трансформацію результатів природничонаукової оцінки відповідно до спеціальних знань у галузі теорії криміналістичної ідентифікації¹.

Основою ідентифікаційних досліджень є порівняльний аналіз, який проводиться на якісному і кількісному рівнях. При цьому має місце перерозподіл отриманих ознак у порядку їх ідентифікаційної значущості – родові, групові, вузькогрупові. Тобто криміналістична оцінка ідентифікаційних досліджень базується на результатах природничонаукової оцінки.

¹ Судова експертиза об'єктів ґрунтового-мінерального походження: метод. посібник/О. О. Хлесткова, Е. Б. Сімакова-Сфремян, О. С. Дараган, Б. М. Жук. Харків, 2007. С. 6–12.

Стадіями вирішення ідентифікаційних завдань стосовно об'єктів експертизи МРВ є встановлення спільної (різної) родової чи групової належності та їх ідентифікація. У судово-грунтознавчій експертизі (після встановлення наявності нашарувань ґрунту на об'єктах-носіях чи встановлення природи нашарувань) – це встановлення спільної (чи різної) родової чи групової належності ґрунтів, що порівнюються; ідентифікація (ототожнення) ділянки місця події або встановлення факту контактної взаємодії об'єктів, на яких виявляються ґрунтові нашарування. Тобто в процесі проведення експертизи й оцінювання отриманих результатів відбувається звуження ознак множини (роду) до групи меншого обсягу.

При оцінюванні результатів дослідження об'єктів МРВ родовими прийнято вважати ті ознаки та властивості об'єктів, які дозволяють віднести їх до певного виробу або речовини, тобто множини, що має конкретну природу, таксономічну, класифікаційну належність. Групова належність поєднує об'єкти за специфічними умовами їх утворення та існування. Наприклад, встановлення марки й кольору фарби є родовою ознакою, а ознаки нанесення фарби (фабричним або кустарним способом), чергування й кількість шарів тощо – груповою.

У судовому ґрунтознавстві розмежування на родові та групові ознаки є умовним і не відповідає будь-яким природним класифікаційним (таксономічним) одиницям об'єктів, що ідентифікуються. Так, у класифікації, прийнятій у ґрунтознавстві, «рід» поєднує ґрунти в межах типу (за проявою головного процесу ґрунтоутворення) за якісними особливостями генетичного профілю, ступенем карбонатності, кислотності, оглеєння тощо (наприклад, темно-сірий оглеєний ґрунт); «група» як таксономічна одиниця в ґрунтознавстві відсутня¹. У будівництві, навпаки, у класифікації ґрунтів відсутня таксономічна одиниця «рід», а «групи» виділяються за характером структурних зв'язків з урахуванням їх міцності (зв'язні чи незв'язні ґрунти)².

У судово-грунтознавчій експертизі розмежування на родові та групові ознаки дещо ускладнене, що зумовлено певною специфікою цих об'єктів. По-перше, нашарування ґрунту найчастіше утворюються в результаті контакту об'єкта-носія з верхнім шаром і не відображають будову всього генетичного профілю ґрунту, від якого походять. Це не дозволяє встановити належність нашарувань ґрунту певній класифікаційній одиниці, оскільки в ґрунтознавстві основою класифікації є будова генетичного профілю. По-друге, у багатьох випадках місцем події є не природні, а антропогенні ґрунти – засмічені домішками неґрунтового походження або з первісно порушеним генетичним профілем, що також ускладнює встановлення таксономічної належності. Крім того, треба враховувати багатокомпонентність ґрунту (органічні, у тому числі гумусові речовини; мінеральна частина

¹ Почвы Украины и повышение их плодородия. Т. 1. Экология, режимы и процессы, классификация и генетико-производственные аспекты/под ред. Н. И. Полулана. Киев: Урожай, 1998. 296 с.

² ДСТУ Б В.2.1-2-96 (ГОСТ 25100-95). Ґрунти. Класифікація. URL: http://geo-ingeo.narod.ru/olderfiles/1/DSTU_B_V.2.1-2-96_Grunty_Klassifikaciya.pdf (дата звернення: 03.05.2017).

у вигляді зерен мінералів, глинистих мінералів, уламків порід; домішки негрунтового походження; включення біологічних компонентів – рослинних часток, дрібних тваринних об'єктів), коли кожний із компонентів має свою таксономічну належність.

Отже, у зв'язку з певною специфічністю ґрунтових об'єктів, що потрапляють на експертне дослідження, установлення таксономічної (класифікаційної) належності нашарувань ґрунту є майже неможливим, а зразків ґрунту з місця події – недоцільним. Крім того, співробітникам слідчих органів висновки тільки про таксономічну належність ґрунтів нададуть мало корисної інформації в розслідуванні.

Ураховуючи викладене, установлення родової належності уявляється доцільним проводити за ознаками та властивостями, які найбільше відображають фактори ґрунтоутворення та характеризують ґрунтовий покрив на значних площах – як правило, це насамперед ознаки, що встановлюються на якісному рівні (колір, механічний склад і характер карбонатності, склад головних ґрунтоутворюючих мінералів), а також деякі кількісні показники – реакція середовища (рН), загальний уміст гумусу (% $C_{\text{ар}}$), природа будови гумусових речовин (коефіцієнт кольоровості D_5/D_6 і фракційний коефіцієнт $D_{\text{гп-1}}/D_{\text{гп-2}}$ лужних розчинів гумусових речовин). Родова належність ґрунтових об'єктів, таким чином, відповідає найбільш обширним ділянкам місцевості та є початковим етапом у локалізації (відокремленні) ділянки місця події, що ідентифікується.

Групова належність поєднує об'єкти з певними специфічними умовами виникнення та існування, які зумовлені, головним чином, господарською діяльністю людини в промисловості, сільському господарстві, будівництві. Групові ознаки – це саме ті, які дозволяють на значній території відокремити локальну ділянку (ділянки) із певним комплексом властивостей і показників. Насамперед до них зазвичай належать ступінь засміченості ґрунтів і склад домішок, інтенсивність або відтінок кольору ґрунтів, кількісне співвідношення мінералів, такі кількісні показники, як уміст вуглекислого газу карбонатів (% CO_2) і гумусових речовин ($D_{\text{гп}}$), уміст деяких хімічних елементів (% Ca, Mg, Fe), максимальна гігроскопічність (% МГ), утрата при пропіканні (% ВПП) тощо.

Установлення можливості ототожнення нашарувань ґрунту на об'єкті-носії з ґрунтом ділянки місця події або з нашаруваннями ґрунту на іншому об'єкті-носії (ідентифікація) є кінцевим етапом в ідентифікаційних дослідженнях при проведенні судово-ґрунтознавчої експертизи. Ототожнення ділянки місця події в експертній практиці має місце досить рідко, бо можливе тільки у випадках, коли на всій досліджуваній території може бути виділена ділянка, яка суттєво відрізняється від прилеглої території та має неповторний комплекс ознак, який повністю є відповідним ознакам нашарувань ґрунту на об'єкті-носії. У деяких випадках навіть повна схема дослідження не дозволяє виявити неповторний комплекс ознак. Особливо важливе значення в ідентифікації ґрунтових об'єктів має вивчення якісного та кількісного складів домішок і їх порівняльне дослідження. Однак у процесі дослідження домішок експерт повинен ураховувати, що більшість до-

мішок походить із неоднорідних за складом речовин, а тому об'єктами порівняльного дослідження можуть стати домішки з різних фаз (компонентів) однієї речовини, отже, для детального порівняння частин домішок треба відбирати тільки ті, які характеризуються однаковими зовнішньоморфологічними ознаками і якісним хімічним складом¹.

Крім того, ідентифікація можлива у випадках, коли нашарування ґрунту на об'єкті-носії та ґрунт місця події (або нашарування ґрунту на іншому об'єкті-носії) складаються з декількох відповідно однакових груп ґрунтів. Наприклад, місце події – ділянка, на якій проводяться земляні роботи. Ґрунтовий покрив її складається з декількох морфологічних різновидів ґрунтів, що походять із різних генетичних горизонтів ґрунтового профілю. Виявлення в нашаруваннях ґрунту на об'єкті-носії (наприклад, на лопаті) усіх або більшості таких самих морфологічних різновидів, які характеризуються відповідно однаковими складом і показниками із зразками ґрунту з місця події, є підставою для висновку, що ці нашарування походять саме з цієї ділянки.

Ототоження нашарувань ґрунту на двох і більше об'єктах-носіях між собою (установлення факту контактної взаємодії) можливі й у разі, коли в нашаруваннях ґрунту, що порівнюються, крім збігу родових і групових показників безпосередньо ґрунтів, знайдені й інші ознаки, які дозволяють припустити наявність контакту між цими об'єктами. Наприклад, у випадках дорожньо-транспортної пригоди в нашаруваннях ґрунту на одязі потерпілого знайдені частинки фарби однієї родової належності з покриттям автомобіля, а в ґрунтових нашаруваннях на автомобілі – текстильні волокна однієї родової належності з волокнами, що входять до складу предметів одягу потерпілого.

Ще однією досить важливою особливістю криміналістичної оцінки в судово-ґрунтознавчій експертизі є можливість взаємного переходу деяких показників із рангу «родових» ознак у ранг «групових» і, навпаки, залежно від характеру місцевості. Так, у деяких випадках звичайні для великих територій домішки в певних умовах можуть слугувати груповими ознаками і, навпаки, відносно рідко поширені домішки можуть характеризувати обширні площі. Наприклад, якщо ділянка, яка ідентифікується, знаходиться поблизу будівельного майданчика, не виключена ймовірність, що характерний комплекс уключень, у тому числі й ті, котрі виявляються досить рідко (частки різноманітних будівельних розчинів, скловата й навіть азбест), буде присутнім на всій території незалежно від типу ґрунтового покриття. У цьому разі комплекс домішок буде родовою ознакою, а генетичні показники ґрунту (у тому числі, загальний уміст гумусу, фракційний коефіцієнт або коефіцієнт кольоровості гумусових екстрактів) унаслідок перемішування різних ґрунтів – групових.

Із другого боку, у ґрунті з певної частини тієї самої ділянки біля будівельного майданчику можуть зустрітися уламки порід (щебеню), укриті

¹ Хлесткова О. О. Сторонні домішки в ґрунтах і їх значення при проведенні судово-ґрунтознавчих експертиз. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. Харків: Право, 2010. Вип. 10. С. 417–420.

плівками бітуму, які походять не від асфальтового покриття (як це спостерігається в багатьох антропогенних ґрунтах), а від покрівельного матеріалу – руберойду, наявність якого можна оцінювати як групову ознаку.

У непорушених природних ґрунтах такими взаємно перехідними ознаками можуть слугувати показники гумусного стану ґрунтів. Зазвичай такі відносні показники, як коефіцієнт кольоровості D_4/D_6 і фракційний коефіцієнт $D_{гр-1}/D_{гр-2}$ лужних розчинів гумусових речовин розцінюються як родові ознаки, оскільки перший свідчить про характер будови гумусових сполук (ступінь «ароматичності»), а другий – про направленість ґрунтоутворюючого процесу. Однак у деяких випадках ці коефіцієнти можуть бути груповими показниками, бо вони певною мірою залежать від рослинності та характеру використання земель. Вони будуть різнитися на ділянках під лісом і під трав'янистою рослинністю (наприклад, на лісовій галявині), або на сільськогосподарському угідді (пашні, засіяному полі) і під лісосмугою.

У процесі проведення судово-ґрунтознавчої експертизи (обрання схеми дослідження й оцінювання отриманих результатів) обов'язково треба враховувати повноту відображення нашарувань ґрунту на об'єктах-носіях і збереження в нашаруваннях первісних показників у процесі експлуатації предметів із нашаруваннями та вилучення їх для проведення досліджень¹.

Таким чином, процес оцінювання в судово-ґрунтознавчій експертизі має евристичний характер і не може (крім основних етапів) бути запрограмованим заздалегідь. Кожне експертне дослідження речовин ґрунтово-мінерального походження потребує творчого підходу з урахуванням усіх особливостей об'єктів ідентифікації, у тому числі придатності ділянки місця події для локалізації й ототожнення, ідентифікаційної значущості ознак, наявності достатньої кількості нашарувань ґрунту та збереження в них первісних показників, збігу властивостей усіх компонентів і домішок у порівнюваних ґрунтах тощо.

ОСОБЕННОСТИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ В СУДЕБНО-ПОЧВОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Хлесткова Е. А.

Рассмотрены особенности криминалистической оценки в идентификационных исследованиях судебно-почвоведческой экспертизы, которые состоят в специфических свойствах объектов почвенно-минерального происхождения: отсутствии данных о строении генетического профиля почвы в наслоениях на объекте-носителе, многокомпонентности почв, возможности некоторых показателей почвы быть как родовыми, так и групповыми признаками в зависимости от характера участка местности, где совершено преступление.

Ключевые слова: судебно-почвоведческая экспертиза, родовая и групповая принадлежности, идентификация участка местности (места происшествя).

¹ Хлесткова О. О. Залежність властивостей ґрунтових нашарувань від характеру слідоутворюючих та слідоприймаючих об'єктів. *Експертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: сб. науч.-практ. материалов (к 10-летию образов. Крым. отделения ХНИИСЭ). Симферополь, 2000. С. 121–126.*

FEATURES OF CRIMINALISTIC ESTIMATION IN FORENSIC SOIL-SCIENCE EXAMINATION

Khlestkova O. O.

The paper indicates that a forensic soil-science examination is a multistage comprehensive research, and the evaluation is being carried out after each research phase taking into account the knowledge as in the field of soil-science and adjacent sciences (a natural-science evaluation), and in the field of Criminalistics (criminalistic evaluation). The natural-science evaluation is performed from the point of view of classification, taxonomy and other structural units of soil-science, geology, biology and other sciences. The criminalistic evaluation foresees transformation of a natural-science evaluation results in accordance with the special knowledge in the field of the criminalistic identification theory. The features of criminalistic evaluation in the identification researches of forensic soil-science examination are considered, they consist in specific properties of objects of a soil-mineral origination: the absence of data on the structure of a genetic profile of soil in overlayings on object-carrier, multicomponentness of soils, possibility of some indicators of soil to be both as patrimonial and group signs depending on the character of the ground where the crime was committed. The patrimonial belongingness of soil objects corresponds to the broadest plots of terrain and is the initial stage at localization (separation) of accident scene plot under identification. The group belongingness unites objects with certain specific conditions of emergence and existence which, mainly, are conditioned by economic activities of a person in the industry, agriculture, construction. Group signs are namely those allow to separate a local plot on a broad territory with a certain complex of properties and indicators. Each expert research of soils needs the creative approach with taking into account all features of identification objects, including suitability of accident scene plot for localization and identification, the identification importance of signs, the presence of enough quantity of ground overlayings and preservation of initial indicators in them, coincidence of properties of all components and impurities in compared soils.

Keywords: soil-science examination, generic and specific belongingness, identification of a land plot (accident scene).